

ROSEMARY SULLIVAN

Het
verraad
van
Anne
Frank

Het baanbrekende
onderzoek van een
internationaal coldcaseteam
in Nederland

Vertaald uit het Engels door
Hans E. van Riemsdijk en
Marijke Gheeraert

Ambo|Anthos
Amsterdam

Inhoud

Voorwoord van het hoofd onderzoek 9

DEEL I – De achtergrond 19

- 1 De inval en de man van de Grüne Polizei 21
- 2 Het dagboek van Anne Frank 27
- 3 Het coldcaseteam 33
- 4 De spelers 42
- 5 'Benieuwd wat de man in zijn mars heeft!' 48
- 6 Veilige jaren 54
- 7 De inval van mei 1940 60
- 8 Prinsengracht 263 68
- 9 De onderduik 71
- 10 'Je werd gevraagd. Je zei ja.' 76
- 11 Een ijselijk incident 83
- 12 Anatomie van een inval 88
- 13 Kamp Westerbork 95
- 14 De terugkeer 100
- 15 De collaborateurs 107
- 16 Ze komen niet meer terug 112

DEEL II – Het coldcaseonderzoek 117

- 17 Het onderzoek 119
- 18 De documentenmannen 129
- 19 De andere boekenkast 133
- 20 Het eerste verraad 137
- 21 De chanteur 145
- 22 De buurt 154
- 23 De oppas 162
- 24 Nog een theorie 168
- 25 ‘Jodenjagers’ 173
- 26 De v-vrouw 180
- 27 Geen sluitend bewijs (deel I) 189
- 28 ‘Ga toch naar jullie Joden!’ 195
- 29 Graven in het geheugen 208
- 30 ‘Man die familie Anne Frank arresteerde opgespoord in Wenen’ 217
- 31 Wat Miep wist 226
- 32 Geen sluitend bewijs (deel II) 231
- 33 De groenteman 238
- 34 De Joodse Raad 249
- 35 Een tweede blik 254
- 36 De Nederlandse notaris 258
- 37 Experts aan het werk 267
- 38 Een briefje bewaard door een vriend 276
- 39 De typiste 280
- 40 De kleindochter 285
- 41 De affaire-Goudstikker 290
- 42 De donderslag 296
- 43 Een goedbewaard geheim 303

EPILOOG: De schaduwstad 319

Nawoord van de lead case agent 329

Lijst coldcaseteam en externe deskundigen 331

Dankwoord van de projectdirectie 335

Dankwoord van de auteur 343

Archieven en instellingen 345

Verklarende woordenlijst 347

Noten 359

Bibliografie 383

Register 389

Voorwoord van het hoofd onderzoek

Er zit maar liefst zeven jaar tussen het idee om een coldcaseonderzoek te verrichten naar het verraad van Anne Frank en dit boek, de weerslag van ons onderzoek.

Zeven jaar waarin de wereld ingrijpende veranderingen doormaakte; van een steeds verder uit de hand lopende klimaatcrisis tot een pandemie, van toenemende ongelijkheid tot een door nepnieuws verscheurde samenleving, van een oppermachtig bedrijfsleven bijgestaan door lobbyisten tot een schijnbaar machteloze politiek.

Met deze onzekere en instabiele toekomst in het verschiep besloten wij als coldcaseteam (CCT) niet vooruit te kijken, maar terug in de geschiedenis. We volgden een kronkelig spoor dat ons leidde naar vele landen met tientallen archieven, langs kilometers aan stoffige dossiers vol vergeelde documenten, langs uren aan beeld- en geluidmateriaal en naar vele tientallen mensen die ons misschien iets wijzer zouden kunnen maken in onze speurtocht naar een antwoord op de vraag: wie verraadde Anne Frank?

Wat mij onmiddellijk aansprak in het idee is dat het niet alleen zou gaan over Anne Frank, maar zich indirect ook zou toespitsen op de manier waarop mensen denken en handelen in onvrijheid. Als er sprake was van verraad, wie was daar dan voor verantwoordelijk en wat was het motief? Hoe kom je tot zo'n daad? Aanvankelijk kon ik maar moeilijk geloven dat dit nog nooit goed was onderzocht. Een zaak rondom een meisje dat stee-

vast in de top tien van bekendste Nederlanders* staat zal toch wel goed onderzocht zijn? Niet dus.

Toegegeven, in 1946-1947, kort na de oorlog, en later in 1963-1964 is er onderzoek gedaan door respectievelijk de Politieke Recherche Afdeling en de Rijksrecherche, maar beide onderzoeken lijken zich vooral te concentreren op de vraag of de aanvankelijk beschuldigde magazijnmedewerker Willem van Maaren de mogelijke verrader was. Naar andere mogelijke daders werd nauwelijks gekeken. Beide onderzoeken concludeerden dat er geen overtuigend bewijs tegen hem was en dat er daarentegen sterke aanwijzingen waren die op zijn onschuld wezen.

Daarna bleef het lange tijd stil. Tientallen jaren werd er geen serieuze poging meer ondernomen om de identiteit te achterhalen van de persoon die het achterhuis bij de SD aangaf. Pas aan het eind van de vorige eeuw en begin van deze eeuw kwam er opnieuw aandacht voor deze zaak toen de boeken van respectievelijk Melissa Müller en Carol Ann Lee verschenen. Het eerste is een biografie van Anne, het tweede een van Otto Frank. Beide auteurs stuitten in hun onderzoek bij toeval op personen die mogelijk verantwoordelijk waren voor het verraad.

Door de ophef die deze twee nieuwe theorieën over het verraad veroorzaakten achtte het NIOD de tijd rijp voor een onderzoek. Dat onderzoek, van David Barnouw en Gerrold van der Stroom, bleef echter beperkt tot een paar scenario's, was zuiver historisch en leidde tot de weinig bevredigende conclusie dat men geen doorslaggevend bewijs voor deze scenario's had kunnen vinden en dat het mysterie waarschijnlijk nooit zou worden opgelost.

In 2015 kwam de kwestie opnieuw onder de aandacht door een boek van de zoon van Bep Voskuijl. In de biografie van zijn moeder beschreef

* Officieel had Anne Frank niet de Nederlandse nationaliteit, maar was zij stateloos burger. Geboren in Duitsland was ze na haar vlucht naar Nederland haar Duitse nationaliteit kwijtgeraakt. Ze wilde echter dolgraag Nederlander worden zoals ze zelf schreef in haar dagboek.

hij een geheel nieuw scenario met een mogelijk nieuwe verdachte. Twee jaar later volgde er een onderzoek van Gertjan Broek, een onderzoeker verbonden aan het Anne Frank Huis, die concludeerde dat er misschien geen sprake was van verraad, maar dat de onderduikers een onvoorziene bijvangst waren van een speurtocht naar illegale wapens en distributiebonnen. Het bijzondere van dit onderzoek was dat het gegeven ‘verraad’ hier in twijfel werd getrokken; iets wat tot die tijd eigenlijk nooit was gebeurd.

Tot slot, opnieuw twee jaar later, verscheen er een boek van Gerard Kremer over de lotgevallen van zijn ouders, die tijdens de oorlog schuin achter het achterhuis woonden. Ook hij wees met grote stelligheid een dader aan.

Op het onderzoek van het Anne Frank Huis na, zijn alle scenario’s ‘bijvangst’ in een veel breder onderzoeksproces. Men kan dus zonder meer stellen dat er eigenlijk nooit grootschalig en multidisciplinair onderzoek is gedaan naar wat leidde tot de inval in het achterhuis. Vreemd, want de zaak bleef veel mensen bezighouden, en volgens het Anne Frank Huis is de meest gestelde vraag van bezoekers nog steeds: ‘Wie verraadde Anne Frank?’

Het idee voor een nieuw onderzoek naar het verraad van Anne Frank is oorspronkelijk afkomstig van de Nederlandse filmmaker Thijs Bayens. Zijn familie had in de Tweede Wereldoorlog Joodse onderduikers opgevangen, maar daarover werd door zijn ouders na de oorlog niet gesproken. Al vaker waren Thijs’ gedachten uitgegaan naar de familie Frank en hún onderduik: een gewoon gezin dat door een opgedrongen ideologie van haat en exclusie gedwongen werd tot een isolement van meer dan twee jaar en uiteindelijk toch nog verraden werd. Door wie eigenlijk, en waarom? Heeft een onderzoek, meer dan 70 jaar na dato, echter nog wel zin, kun je je afvragen. Toch wel: mede dankzij nieuwe onderzoekstechnieken zijn cold cases van meer dan 70 jaar oud niet langer ongewoon en blijkt onderzoek naar deze zaken soms verrassend succesvol. Een frisse blik, nieuwe opsporingsmethoden en moderne technieken zoals in dit boek aan bod

komen, kunnen een doorbraak forceren die eerder onmogelijk leek. Na overleg met specialisten binnen de Nederlandse politie werd het ons duidelijk dat een breed, multidisciplinair coldcaseonderzoek kans van slagen had. Steeds waren het vooral (amateur)historici, biografen en journalisten die zich ermee bezig hadden gehouden, maar waarom niet eens met een eigentijdse politiebriil naar deze zaak gekeken?

Dit alles vroeg om een groot multidisciplinair onderzoeksteam onder leiding van professionele politiemensen, bijgestaan door opsporingsspecialisten zoals handschriftdeskundigen, archiefwetenschappers, datawetenschappers, rechechepsychologen en vele anderen wier kennis en expertise tijdens het onderzoek nodig waren. Om de enorme hoeveelheid aan data te kunnen oogsten en verwerken werd gebruikgemaakt van state of the art-computerprogrammatuur die speciaal voor dit onderzoek op maat werd gemaakt.

Wat ik hier in slechts enkele zinnen beschrijf was in werkelijkheid een enorm project, of in de woorden van onze *lead case agent*, de gepensioneerde FBI-agent Vince Pankoke, het vinden van een naald in niet één, maar in vele hooibergen. Het zoeken naar experts, het uitpluizen van kilometers aan archiefstukken, het regelen van de financiering, het toegang krijgen tot de vele archieven en instellingen en alle logistiek daaromheen kostte veel, heel veel tijd.

‘Waarom zou je dit nu nog willen onderzoeken?’ werd ons met regelmaat gevraagd. Niet vreemd, want wat is eigenlijk de relevantie van een dergelijk onderzoek na meer dan 70 jaar? Is de eventuele dader niet zo goed als zeker overleden? Waarom zou je deze zaak dan opnieuw oprakelen? In mijn ervaring waren het eigenlijk alleen journalisten die dit wilden weten. Wetenschappers, archivariissen en politiemensen vragen zich zelden af waarom je iets zou gaan onderzoeken. Lacunes in kennis moeten immers worden gevuld en (eventuele) misdaden moeten worden opgelost. Van vrienden en bekenden kreeg ik zelden de waaromvraag. Die waren meestal direct geïnteresseerd en nieuwsgierig naar een antwoord. Dat deze kwestie

bij zoveel mensen resoneerde werd eens te meer duidelijk uit de werkelijk onvoorstelbare hausse aan belangstelling van de nationale en internationale pers toen wij onze intentie om dit onderzoek te gaan verrichten eind september 2017 wereldkundig maakten.

Alle coldcaseteamleden en -medewerkers hadden hun eigen motief om met zoveel enthousiasme mee te werken aan het onderzoek. Enkelen werden gedreven door pure nieuwsgierigheid, hadden een grote interesse in de Tweede Wereldoorlog of voelden een speciale band met het verhaal van Anne Frank. Anderen vonden dat oorlogsmisdaden nu eenmaal altijd vervolgd moeten worden, als signaal aan toekomstige daders. Of meenden dat we het aan de slachtoffers verplicht zijn om deze zaak tot een goed einde te brengen, hoeveel jaar na dato ook. Er zat immers, in de woorden van Vince, geen verjaringstermijn op de waarheid. Maar bij de meesten leefde ook sterk het gevoel dat dit onderzoek van betekenis kon zijn voor deze tijd.

In de laatste twintig jaar lijkt ons westerse democratische model, eens een lichtend voorbeeld voor de wereld, verzwakt. Steeds meer landen glijden af in de richting van repressieve autocratieën of oligarchieën. Democratische waarden blijken opnieuw kwetsbaar voor door rechtse populistische opgezweepte emoties als haat, angst, afkeer en exclusie. De toenemende verdeeldheid in Amerika en Europa, mede aangewakkerd door externe actoren, ondermijnt deze twee democratische grootmachten van binnenuit en dat is precies hoe de meeste democratieën verdwijnen. Niet door revolutie of annexatie, maar door het zich teleurgesteld afwenden of wegstaren door het eigen electoraat.

Rusland en China zijn al lange tijd autoritaire regimes waar rechtsstatelijke waarden als vrijheid, solidariteit en gelijkheid uiteraard nooit vanzelfsprekend zijn geweest, maar ook landen met een (vaak zwakke) democratische traditie, zoals Turkije, Polen, Hongarije, Brazilië, India en zelfs de UK, lijken af te glijden naar populisme, intolerantie, ongelijkheid, verdeeldheid en corruptie. Er is geen enkele reden ons hiervoor in Nederland

veilig te wanen. Sterker, de eerste symptomen zijn reeds zichtbaar daar waar populisten de onrust aanwakkeren, verdeeldheid zaaien, geweld prediken en gemakkelijke oplossingen verkopen voor complexe problemen.

Op deze manier bekeken lijkt mij het onderwerp van dit onderzoek, zij het op zeer bescheiden schaal, zeer relevant. Is het niet van het allergrootste belang dat iedereen die in een democratie mag leven zich ervan bewust is welke waarden de instituties, het recht en de vrijheden waarborgen? Ervaren wij die niet te veel als vanzelfsprekend? Realiseren we ons nog wel voldoende hoe belangrijk ze zijn voor ons welzijn en vooral ook hoe snel ze kunnen verdwijnen en wat daarvan de gevolgen zijn?

In Nederland was de democratie nog geen 100 jaar oud toen het land op 10 mei 1940, binnen vier dagen, door het Duitse leger werd geannexeerd. Anders dan België en Frankrijk had Nederland nauwelijks ervaring met oorlog en bezetting. De strikte neutraliteit van ons land werd in de Eerste Wereldoorlog immers door de Duitsers nog gerespecteerd. En hoewel de Duitsers zich in de eerste oorlogsmaanden beleefd en terughoudend opstelden, werd het al snel duidelijk dat het met de democratie en de daarmee gepaard gaande vrijheden gedaan was. De meerderheid van de bevolking legde zich, zij het noodgedwongen, bij de nieuwe situatie neer. Binnen een paar dagen had de bezetter de Nederlandse pers, van oudsher kritisch en vrij, gebreideld. Anti-Duitse berichtgeving werd verboden. NSB-kopstukken en Duitsland welgevallige journalisten namen de leiding over bij persbureaus, kranten, week- en maandbladen en omroepen. Het ontslag van Joodse medewerkers volgde al snel. Journalisten, de waakhonden van de democratie, schikten zich verrassend snel in de nieuwe situatie en schreven binnen een aantal dagen na de bezetting braaf wat de bezetter wenste. En valt hun dit te verwijten? Niet conformeren betekende ontslag en daarmee verlies van inkomen. Als iemands elementaire bestaansvoorwaarden worden bedreigd, blijken principes opeens schaars, en de meesten van ons zijn wonderbaarlijk gemakkelijk in staat hun geweten te kalmeren met een sussend narratief.

Wat gold voor de pers, gold ook voor vakbonden, politieke partijen, ge-

meenten, onafhankelijke rechtspraak, wetenschap en onderwijs, openbaar vervoer, de politie, sportverenigingen, bibliotheken: alle werden of verboden of op een aan het nazisme geënte wijze aangepast.

Wie niet meer kan vertrouwen op de rechtspraak, de politie, de pers, het ambtelijk apparaat, de politiek en de wetenschap blijft als burger weerloos en verlamd achter. Juist dat werd in ons onderzoek duidelijk. We vonden honderden schrijvende verhalen waaruit naar voren kwam waartoe mensen in staat zijn wanneer eigen lijf, bestaanszekerheden en veiligheid en met name die van hun dierbaren (vaak letterlijk) op het spel staan. In een dergelijke situatie pas je je aan, houd je je mond, doe je soms dingen waartoe je jezelf nooit in staat had geacht.

Geconfronteerd met deze soms hartverscheurende verhalen stelden we onszelf menigmaal de vraag: ‘Zou ik ook in staat zijn tot dit gedrag wanneer mijn bestaanszekerheid en de veiligheid van mijn dierbaren in het geding zijn?’ Waarschijnlijk wel, moet het eerlijke antwoord zijn. Er is geen reden om te denken dat wij moreel superieur zijn aan onze voorouders. Net als andere bezette landen telde Nederland toen het erop aankwam niet heel veel echte helden, noch echte slechteriken: het merendeel van de mensen trachtte zo ongeschonden mogelijk door de oorlog te komen en dat vereiste soms immoreel handelen. Het is bijna onmogelijk om vanuit onze positie nu een moreel oordeel te vellen over dat handelen toen.

Het verhaal van Anne is slechts een van de miljoenen verhalen van mensen die door de nazi's werden gekwalificeerd als ‘ontaard’, ‘ongeschikt’, ‘Untermensch’, ‘ongedierte’ of ‘levensonwaardig leven’. Op basis van een perverse ideologie werd hun een plaats in de samenleving ontzegd en uiteindelijk het leven zelf. Het is te gemakkelijk om de schuldigen louter als ‘nazi's’ te bestempelen omdat we daarmee één groep aanwijzen waarvan wij menen geen deel uit te maken. Al doende verwaarlozen we onze eigen zwakheden en verantwoordelijkheden; de Holocaust had immers nooit kunnen plaatsvinden zonder de hulp van niet-nazi's, jaknikkers, toeschou-

wers en wegekijkers. Dit onderzoek en dit boek zijn dus ook het verhaal over de kwetsbaarheid in onszelf.

Het idee dat Nederland eendrachtig de bezetter bestreed is een valse simplificatie die decennialang het beeld bepaalde van Nederland in de Tweede Wereldoorlog. Dat beeld is sinds het einde van de vorige eeuw aan het kantelen geslagen, en de juistheid van die paradigmaverschuiving komt ook in ons onderzoek duidelijk naar voren. We dienen dus goed te beseffen dat onze vrijheid en democratie allesbehalve gegeven zijn, maar dat het uiterst kostbare verworvenheden zijn, die constant onze aandacht vragen. Alleen een leven in vrijheid maakt het ons mogelijk om volledig humaan te zijn. Dat is voor mij misschien wel de belangrijkste les uit ons onderzoek.

Als wij een maatschappelijk belang zien in dit onderzoek, dan is het ook belangrijk dat zo veel mogelijk mensen hiervan kennisnemen. Vandaar dit boek. De Canadese schrijfster Rosemary Sullivan, die de met prijzen onderscheiden biografie *De dochter van Stalin* schreef en die een grote fascinatie heeft voor de Tweede Wereldoorlog, werd door ons gevraagd om dit verhaal op pakkende wijze te vertellen. Dat heeft ze uitstekend gedaan. Gedwongen door overdaad heeft ze zich uiteindelijk moeten beperken tot de belangrijkste of veelzeggendste verhalen, waardoor helaas nog veel van de zeer rijke oogst van dit onderzoek onbesproken blijft.

‘Nooit meer’ is een zegswijze die meestal wordt verbonden aan de Tweede Wereldoorlog en dan met name aan de Holocaust. Het zijn woorden uit het gedicht ‘Masada’ van de Joodse dichter Yitzak Lamdan, waarin deze het noodlot beschrijft van de Joodse vesting Masada in 74 na Christus, waar alle Joden die er bescherming hadden gezocht na een uitputtende belegering door de Romeinen zelfmoord pleegden. Ironisch genoeg staat dit fragment uit een Joods gedicht nu in steen gehouwen voor het geboortehuis van Adolf Hitler in het Oostenrijkse Braunau am Inn: ‘NIE WIEDER

FASCHISMUS, MILLIONEN TOTE MAHNEN', Nooit meer fascisme, Miljoenen doden dragen ons op dit niet meer te laten gebeuren. 'Nooit Meer Auschwitz' is ook de naam van het spiegelmonument van Jan Wolkers in het Wertheimpark in Amsterdam. Als we er echt voor willen zorgen dat het nooit meer zal gebeuren, dan moeten we onze eigen kwetsbaarheid en onze eigen potentiële medeplichtigheid onder ogen zien en onze democratische verworvenheden des te meer koesteren. In een samenleving waarin vrijheid, waardigheid en rechtvaardigheid voor iedereen steeds meer onder druk komen te staan, wordt het verschil tussen goed en kwaad diffuus en verdwijnen maatschappelijke solidariteit en verantwoordelijkheid. *Dan dooft het licht**

Amsterdam, 20 november 2021

Pieter van Twisk
Hoofd onderzoek

* 'Een volk dat voor tirannen zwicht, zal meer dan lijf en goed verliezen, dan dooft het licht...'
Uit gedicht van verzetsstrijder en journalist (hoofdredacteur *Vrij Nederland*) Henk van Randwijk.

DEEL I

De achtergrond

De inval en de man van de Grüne Polizei

Op 4 augustus 1944 zit de 33-jarige Karl Silberbauer, onderofficier bij Referat IV B 4 – in de volksmond de ‘Jodenjagerseenheid’ genoemd – in zijn kamer op het bureau van de Sicherheitsdienst (SD) in de Euterpestraat in Amsterdam wanneer de telefoon rinkelt. Hoewel hij net iets wil gaan eten neemt hij toch op, iets wat hij later zal betreuren. Aan de lijn is zijn superior, luitenant Julius Dettmann, die vertelt even tevoren te zijn gebeld met de mededeling dat er Joden ondergedoken zitten in het bedrijfspand Prinsengracht 263 in Amsterdam-Centrum. Dettmann vertelt Silberbauer niet van wie het telefoontje was, maar het is duidelijk dat die persoon bekend is bij de inlichtingendienst van de SS en doorgaat voor betrouwbaar. Er komen vaak anonieme tips binnen die nutteloos of achterhaald blijken; tegen de tijd dat de Jodenjagerseenheid is gearriveerd zijn de Joden alweer verdwenen. Dat Dettmann meteen gevolg geeft aan het telefoontje betekent dat hij de bron vertrouwt en weet dat deze tip nader onderzoek waard is.

Dettmann belt ook brigadier-wachtcommandant Abraham Kaper op het Bureau Joodse Zaken, een eenheid van de Amsterdamse politie, en draagt hem op een paar van zijn mannen naar het adres op de Prinsengracht te sturen om Silberbauer te assisteren. Kaper wijst twee bij de SD gedetacheerde rechercheurs aan, Gezinus Gringhuis en Willem Grootendorst, en nog een derde politieman.

De lezingen van wat er gebeurde voor en na aankomst van Silberbauer en zijn mannen op Prinsengracht 263 verschillen op tal van punten. Het enige wat absoluut zeker is, is dat ze er acht onderduikers aantroffen: Otto Frank, zijn vrouw Edith en hun twee dochters Anne en Margot; Franks bevriende collega Hermann van Pels, diens vrouw Auguste en zoon Peter, en de tandarts Fritz Pfeffer. Het achttal had zich twee jaar en dertig dagen schuilgehouden.*

Gevangen zitten, en ook nog eens ten onrechte, is één ding; iets heel anders is het om ondergedoken te zijn. Hoe is het mogelijk om vijftienvintig maanden volledige gevangenschap vol te houden – om niet uit het raam te kunnen kijken uit angst te worden gezien; nooit buiten een wandelingetje te kunnen maken of een frisse neus halen; om uren achter elkaar stil te moeten zijn opdat het personeel in het magazijn beneden je niet hoort? Het zegt wel iets over hun angst dat ze die discipline zo lang hebben kunnen opbrengen.

Wat deden ze al die lange uren van elke werkdag, waarin ze af en toe iets fluisterden of zich op hun tenen verplaatsten terwijl beneden hen mensen in de weer waren? Ze studeerden, lazeren of schreven. Otto Frank las romans en historische werken – zijn favorieten waren de romans van Dickens. De kinderen werkten aan hun Engels, Frans en wiskunde. Zowel Anne als Margot hield een dagboek bij. De onderduikers maakten zich op voor het leven na de oorlog. Ze hadden hun vertrouwen in de beschaving en de toekomst nog niet verloren, ondanks de realiteit dat de nazi's met hun handlangers en verklikkers jacht op hen maakten.

In de loop van de zomer van 1944 werd de sfeer in het achterhuis voorzichtig iets optimistischer. Otto had een kaart van Europa op de muur geprikt om de ontwikkelingen te volgen. De bewoners luisterden op de BBC naar het nieuws en via Radio Oranje naar berichten van de regering in ballingschap in Londen. De Duitsers hadden alle radio's in beslag genomen

* In Nederland zaten zo'n 27.000 Joden ondergedoken tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een derde van hen werd uiteindelijk verraden.

om de bevolking te beletten naar buitenlandse zenders te luisteren, maar Otto was erin geslaagd een toestel mee te smokkelen toen ze onderdoken en vernam nu via de nachtelijke uitzendingen de ene na de andere gunstige tijding. Twee maanden eerder, op 4 juni, hadden de geallieerden Rome veroverd. Twee dagen later was het D-day, de grootste amfibische invasie ooit. Eind juni kwamen de Amerikanen weliswaar vast te zitten in Normandië, maar op 25 juli lanceerden ze Operatie Cobra en slaagden ze erin het Duitse verzet in Noordwest-Frankrijk te breken. In het oosten waren de Russen begonnen aan hun opmars door Polen. En op 20 juli hadden leden van de generale staf in Berlijn een aanslag gepleegd op Hitler, wat de bewoners van het achterhuis hoopvol stemde.

Opeens zag het er naar uit dat het einde van de oorlog nog een kwestie van weken, hooguit enkele maanden zou zijn. Iedereen maakte plannen voor na de oorlog. Margot en Anne verheugden zich er al op weer naar school te kunnen.

En toen sloeg het noodlot alsnog toe. Bijna twee decennia later zei Otto Frank in een interview: ‘Toen de Gestapo gewapend met geweren binnenkwam, was dat het einde van alles.’¹

We beschikken alleen over het relaas van Otto, de enige overlevende van de acht onderduikers immers, over wat er gebeurde vanuit het perspectief van de bewoners van het achterhuis. Hij herinnerde zich de details van de arrestatie zo levendig dat die gebeurtenis wel in zijn geheugen gegrift moet zijn geweest.

Het was, vertelde Frank, ongeveer halfelf. Hijzelf was boven en gaf Engelse les aan Peter van Pels. In een dictee had de jongen het woord ‘double’ verkeerd gespeld, namelijk met twee b’s. Frank wees de jongen net op die fout toen hij zware voetstappen op de trap hoorde. Dat verontrustte hem omdat iedereen op dat tijdstip altijd heel stil was opdat men hen in de kantoren beneden niet zou horen. De deur ging open en daar stond een man in burger die een pistool op hen richtte. Terwijl hij de twee onder schot hield moesten ze met de handen omhoog de trap af lopen.²

Zijn verslag van de inval geeft ons een indruk van de vernietigende

dreun die Otto Frank treft. Bij een traumatische ervaring lijkt de tijd te vertragen, opgerekt te worden. Bepaalde details krijgen een merkwaardige nadruk. Otto herinnert zich een spelfout, een grammaticales, krakende traptreden, een op hem gericht pistool.

Zelfs achteraf gezien houdt Otto de allesoverweldigende ontzetting op afstand, behoudt hij zijn zelfbeheersing omdat anderen afhankelijk van hem zijn. Als hij naar het pistool in de hand van de politieman in burger kijkt, bedenkt hij dat de geallieerden oprukken. Geluk, toeval, het lot zal hen misschien allemaal de dans doen ontspringen. Maar hij heeft het mis.

Op de benedenverdieping van het achterhuis treffen Otto en Peter iedereen aan met de handen omhoog. Geen wanhopig gegil, geen gesnik. Alleen stilte. Iedereen is verdoofd door de klap van wat er gebeurt. Nu? Zo vlak voor het einde?

In het midden van het vertrek ziet Otto een man staan die naar hij aanneemt van de Grüne Polizei is, een agent van de Duitse ordepolitie. Dat was natuurlijk Silberbauer (die technisch gezien geen politieman was maar onderofficier bij de SD), die later zal beweren dat hij noch de politiemensen in burger die hem vergezelden hun wapens hadden getrokken. Maar het relaas van Otto is geloofwaardiger. Zoals de meeste ss'ers na de oorlog formuleerde Silberbauer zijn getuigenis puur en alleen om zichzelf vrij te pleiten.

De bedaardheid van de onderduikers lijkt de nazi te ontstemmen. Wanneer hij hun beveelt hun spullen te pakken omdat ze naar het Gestapo-hoofdkwartier in de Euterpestraat worden gebracht, pakt Anne de aktetas van haar vader waar haar dagboek in zit. Otto Frank vertelt hoe Silberbauer die tas uit Annes handen grist, het roodgeruite dagboek en wat losse blaadjes op de vloer smijt en die tas vervolgens volstopt met het laatste geld en de laatste kostbaarheden die Otto en de anderen resten, ook het pakje dentaal goud van tandarts Pfeffer. De Duitsers zijn de oorlog aan het verliezen; inmiddels belandt een groot deel van het gestolen goed dat de Jodenjagerseenheden voor het Derde Rijk vergaren in hun eigen zakken.

Ironisch genoeg is het Silberbauers inhaligheid die het dagboek van Anne Frank redt. Als Anne de aktetas na de arrestatie had mogen meenemen, dan zou haar dagboek zonder enige twijfel zijn afgepakt op het SD-hoofdkwartier, waarna het zou zijn vernietigd of op een andere manier voorgoed zou zijn verdwenen.

Volgens Otto is dat het moment waarop Silberbauer de grijze kist met metalen stroken onder het raam opmerkt. Op het deksel staan de woorden: LEUTNANT D. RES. OTTO FRANK – reserveluitenant Otto Frank. ‘Hoe komt u aan die kist?’ snauwt Silberbauer. Wanneer Otto hem vertelt dat hij in de Eerste Wereldoorlog heeft gediend als officier lijkt Silberbauer te schrikken. Otto verwoordt het zo:

Dat bracht de man ongelofelijk van zijn stuk. Hij staarde me aan en zei: ‘Waarom hebt u zich dan niet als zodanig bekendgemaakt?’

Ik beet op mijn lippen.

‘Maar dan zouden ze u toch hebben ontzien, man! Dan hadden ze u naar Theresienstadt gestuurd.’

Ik zei niets. Hij hield Theresienstadt kennelijk voor een vakantiecamp en daarom zweeg ik. Ik keek hem alleen maar aan. Maar opeens wendde hij zijn blik af en plotseling speelde de gedachte door mijn hoofd dat de man in de houding stond. Innerlijk was deze simpele diender in de houding gesprongen. En als dat had gemogen zou hij de hand aan zijn pet hebben gebracht om te salueren.

Toen maakte hij abrupt rechtsomkeert en stormde de trap op. Meteen kwam hij weer naar beneden, waarna hij weer omhoog rende – steeds naar boven en weer naar beneden ging het – en riep: ‘Neemt u uw tijd maar!’ Dat zei hij zowel tegen ons als tegen zijn politiemensen.³

Volgens Otto’s lezing is de nazi degene die zijn kalmte verliest. De man holt als een bezetene de trap op en af terwijl de onderduikers de rust zelve lijken. Otto herkent de Duitse militaire gehoorzaamheidscultus in Silberbauers instinctieve reactie op zijn status als officier, maar lijkt diens auto-

matische racistische reflex te onderschatten wanneer hij jaren later zegt: ‘Misschien had hij [Silberbauer] ons ontzien als hij alleen was geweest.’⁴

Dat is zeer de vraag. Nadat Silberbauer de gevangenen heeft overgedragen bij de vrachtwagen die wacht om hen af te voeren naar het Gestapo-hoofdkwartier voor verhoor, keert hij terug naar het gebouw om een van de kantoormedewerkers, Miep Gies, aan de tand te voelen. Hij bespaart haar misschien een arrestatie omdat ze net als hij uit Oostenrijk komt, maar niet voordat hij haar de les heeft gelezen: ‘Schaam je je niet dat je dat Joodse uitschot hebt geholpen?’⁵

Karl Silberbauer beweerde later dat hij pas na jaren via de krant vernam dat de vijftienjarige Anne Frank zich onder de tien personen bevond die hij die dag had gearresteerd.

Toen een onderzoeksjournalist hem in 1963 had opgespoord, zei Silberbauer:

De mensen die ik toentertijd uit hun schuilplaats haalde, maakten op mij geen bijzondere indruk. Het had anders gelegen als het een man had betroffen als generaal De Gaulle of deze of gene zware verzetsman. Zoiets vergeet je niet. Als ik niet toevallig dienst had gehad op het moment dat mijn collega dat telefoontje kreeg (...) dan had ik nooit wat met die Anne Frank te maken gekregen. Ik herinner me nog dat ik net wilde gaan eten. En omdat deze affaire na de oorlog zo is opgeblazen, ben ik het nu die met het gedonder zit (...) Ik vraag me af wie achter dit alles steekt. Waarschijnlijk die Wiesenthal of iemand op het ministerie die een wit voetje bij de Joden wil halen.⁶

Het is moeilijk je een verachtelijker, gevoellozere reactie voor te stellen. Inmiddels wist Silberbauer heel goed dat ‘die Anne Frank’ die hij op 4 augustus 1944 had gearresteerd was overleden aan ondervoeding en vlektyfus in het concentratiekamp Bergen-Belsen. Het was alsof niet het dode meisje het slachtoffer was – zij is een bijkomstigheid, niet iets reëels, haar lijden doet er niet toe – maar hijzelf. Vreemd toch hoe vaak de dwingeland, eenmaal ontmaskerd, zich verliest in zelfmedelijden.